

O MASARYKOVU POMĚRU KE KANTOVSTVÍ¹

Úsilí osvětlit a vystihnout úlohu Masarykovy filosofie ve vývoji naší společnosti a její kultury vyvolává řadu dílčích problémů, které musejí být řešeny. Domnívám se, že k nim patří i otázka, jak se utvářela Masarykova filosofie vzhledem k evropské (samozřejmě buržoasní) tradici filosofické a z jakých příčin se tak dalo. Ovšem i tento problém je široký a má řadu stránek. Vyjímám z nich jen jedinou úzkou otázku: Masarykův poměr ke Kantovi a ke kantovství.

Thema samo není nové; bylo na ně napsáno nebo se ho dotýká několik článků,² které přes jistou různost hledisek všechny vycházejí z pojetí filosofie buržoasní, idealistické. Nechci tu tyto statě rozbírat; stačí říci, že všechny tím nebo oním způsobem usilují o filosofickou glorifikaci Masarykovu. Nelze proto z nich převzít než jedině, ovšem neobyčejně obecné konstatování, že se Masarykův poměr ke Kantovi měnil. Vysvětlení této skutečnosti však v článcích buržoasních autorů chybí, a proto celý ideový vývoj Masarykův, oderván od svých určujících příčin, je skreslen.

1. Jak už bylo řečeno, Masarykův poměr ke kantovské filosofii nebyl vždy stejný, ale změnil se tak, že prošel převratem přímo protikladným. V osmdesátých letech se Masaryk nijak netají svým negativním postojem ke Kantovi. V době, kdy se Kantovi — zvláště v Německu — připisuje klíčové místo ve filosofickém vývoji, kdy se kantovský kriticismus označuje za počátek nové éry ve filosofii, kdy se v návratu ke Kantovi vidí záchrana v krizi se octnuvší buržoasní filosofie, kdy i u nás Durdík, pln obdivu ke Kantovi, naplňuje více než polovinu svých Dějin filosofie nejnovější (1885 až 1887) téměř výlučně rozbořením Kantovy filosofie, Masaryk všechny tyto tendence zcela vědomě nesdílí a přímo proti nim vystupuje. Kant je mu jen jeden z mnoha filosofů, kteří se neúspěšně pokoušeli překonat Humeův skepticismus. Masaryk není nijak ochoten uznat, že Kant má v dějinách filosofie nějaké zvláštní místo, a domnívá se, že to přísluší Humeovi. Proto vytýká Durdíkovi (v kritice jeho Dějin filosofie nejnovější, části I, Athenaeum III, 1885)³, že Kanta přecenil, tvrdí-li, že »bez Kanta nelze porozumět filosofii nynější«, a že »... celá filosofie nejnovější je kantovská«. V tomto článku a ve spise Základové konkrétné logiky (1885) Masaryk naznačuje, v čem tkví jeho theoretický nesouhlas s Kantem a v čem považuje jeho překonání skepticismu za neúspěšné. Je to především apriorismus, který podle jeho názoru Kant nedokázal; o kantovském pojetí času a prostoru říká, že »od vynikajících psychologů je buď zamítnuto, nebo aspoň modifikováno, (a) ... tím samým nepovažuje se za správné.«⁴ V Konkrétné logice označuje Masaryk Kantovu filosofii za »nejasný racionalismus«, po-

strádající »opatrné psychologické analýsy«, čímž »se počal rozmáhat... duchovnědný mythus. Taková učení, jako o věci o sobě, rozlišení jevu a zdání a pod., jsou úplným mythem«.⁵ Kant dále podle Masaryka »postavil speciální vědy do velkého protikladu k filosofii a tím filosofii uškodil, jak to vidíme u něho a ještě více u jeho nástupců«.⁶ I pokud jde o Kantovy spekulace o bohu (jsoucnost boha nelze dokázat, ale boha musíme postulovat), vyjadřuje Masaryk svůj nesouhlas s nejasností, způsobující, že jedni »mohli a mohou psud Kantovo učení rekvirovati pro theismus, jiní zároveň pro atheismus«.⁷

Masaryk na Kantovu adresu posílá ovšem několik uctivých slov (počítá na př. Kanta k »větším myslitelům«, »Kantovu podniku se upřímně podivuje«⁸), ale přesto kantovství zřetelně odmítá; nemůže se stát oporou pro filosofii současnou. Také proti »návratu ke Kantovi«, proti novokantovství, které právě v této době táhne vítězně německými universitami, Masaryk se vyslovuje odmítavě. Ve spisku Počet pravděpodobnosti a Humeova skepse (1883) říká přímo, že »ne ke Kantovi se má vrátiti filosofie, jak vytrubují dnes tak mnozí, ale k Humeovi, má-li se vrátiti vůbec, o čem si já dovoluji pochybovati«.⁹

Proč Masaryk v osmdesátých letech odmítá Kanta i novokantovství? Rádl, Tvrdý a jiní to vykládají vlivem vídeňského učitele Masarykova Brentana, který byl (tehdy dost ojedinělým) odpůrcem Kanta a novokantovství, případně odkazují na nepřímý vliv, vzniklý Masarykovým odporem k Schopenhauerovi. Buržoasní vykladači mají tedy pro Masarykovo stanovisko pouze individuální motiv ideový. Domnívám se však, že tu nešlo o nahodilou konstelaci vlivů a momentů ideových. Myslím, že mnohem spíše šlo Masarykovi o to, aby prosadil jinou filosofickou orientaci, než je kantovství a novokantovství a spekulativní filosofie německá vůbec. Při tom kořeny tohoto Masarykova počínání i jeho cíl není možno hledat v oblastech filosofické myšlenky, nýbrž v potřebách a záměrech společenských, politických. Masaryk zřejmě cítí, že kantovství a novokantovství nejsou vhodnou a příhodnou cestou pro filosofii tehdejší české buržoasie, nevidí potřebu, aby se v Čechách filosofovalo takto.¹⁰ Nemohu tu prozkoumat, do jaké míry se Masaryk váže k proudu pozitivistickému. Je však zřejmé, že jeho direktiva říká: ne od Humea ke Kantovi, ale od Humea k francouzské a anglické filosofii typu pozitivismu comteovského a empirismu na př. millovského.¹¹ Obsah této filosofie jistě v zásadě není jiný než v kantovství: idealismus a agnosticismus. Přece však formy této filosofie (svou větší konkrétností a praktičností, větším smyslem pro pozitivní vědy a snad i tendencí politickou) lépe svědčily Masarykovi, neboť spíše vyhovovaly potřebám, kladeným českou buržoasní společností na filosofii.¹²

2. Všimněme si teď jaký poměr ke Kantovi zaujímá Masaryk v pracích z let devadesátých. V článcích *Moderní člověk a náboženství* (Naše doba 1897 a násl.) věnuje Masaryk Kantovi velkou pozornost; celý oddíl, nadepsaný »Moderní kriticism: náboženstvím je mravnost«, i řadu míst v kapitolách ostatních. Masaryk tu odmítá Kanta v podobném smyslu jako v pracích starších. Znovu tu podrobuje kritickému rozboru Kantův apriorismus (Kant prý v něj věří jako mohamedán nebo věřící křesťan ve zjevení, apriorismus je »fixní idea«), opakuje tu znovu námitku so-

lipsisty Schulze (uváděnou již v posudku Durdíkových Dějin), znovu píše o tom, že Kant Humeovu skepsi nepřekonal, ba je prý skeptičtější než Hume, vytýká Kantovi, že roztrhl od sebe smysly a rozum, nadřadiv rozum kvalitativně smyslům, a konečně vyčítá Kantovi subjektivismus a jeho kriticizmu nekritičnost.

Máme-li učinit nějaký závěr z těchto výtek Masarykových, musíme si zodpovědět, s které strany Masaryk tu Kanta kritizuje. Protože provést kritiku kantianství (v němž vedle idealismu byla i jistá tendence k materialismu) zleva či zprava znamená pro kritika přiznat vlastní řešení základní filosofické problematiky,¹³ je určení Masarykovy kritické posice velmi důležité.

Když však rozbíráme Masarykův názor na Kanta s tohoto hlediska, shledáváme místo jednoznačné odpovědi kolísání. Na mnoha místech (na př. když se Masaryk ztotožňuje s hledisky idealistické kritiky Kanta), zdá se nepochybné, že Masaryk zřetelně kritizuje Kanta zprava. Vzápětí však vidíme, že Masaryk tím nechce říci nic více, než že Kant tu porušuje důslednost svých vlastních thesí. Vedle toho zase jinde, tam, kde se staví proti Kantovu apriorismu, agnosticizmu a subjektivismu, budí Masaryk dojem, že se jeho kritika obrací proti idealismu. Bylo by lákavé vypsát z Masaryka všechna ta jeho »sic et non«, všechny ty důkazy jeho filosofické nedůslednosti, kterou tak rád vytýká jiným. Nejde však o to, na rozpory Masarykova názoru jen upozorňovat; je třeba zamyslet se nad jejich smyslem a významem. A tu nemůžeme nevidět, že se zde, při kritice Kanta, Masaryk konec konců pokouší postavit nad materialismus a idealismus a tak základní filosofickou otázku zastřít; a to je ovšem neklamnou známkou postoje kritiky zprava, stanoviska idealistického, které ostatně u Masaryka známe i odjinud. Při tom se tu však projevuje i jiná typická vlastnost Masarykovy filosofie, objektivismus: »Čtenář vůbec nesmí myslit,« píše Masaryk, »že toho, s čím nesouhlasím, vůbec necením a že to zavrhuji naprosto.«¹⁴

A tento objektivismus dovoluje Masarykovi, aby přes nejostřejší výtky mohl o Kantovi mluvit jinak než dříve. Nachází teď v kantovské filosofii i mnoho kladného. Vyzveduje zvláště aktivnost, kterou Kant připisuje lidskému duchu, »to ustavičné hledání pravdy, hloubání a vnikání do věcí...«.¹⁵ Cení si, že »Kant usuzuje na organickost, celost a logickou soustavnost toho našeho poznávání«¹⁶ a pod. Celkové hodnocení Kanta teď už prostě Masarykovi vyznívá jinak, zcela jinak, než v pracích z let osmdesátých. Kant stojí Masarykovi v jedné řadě s Humem — (»Srovnávám-li Kanta s Humem a posuzuji-li tu i tam přednosti a vady jejich filosofie, není mi snadné se rozhodnouti...«, píše Masaryk¹⁷). Také v poměru k jiným filosofům (zvláště Comteovi a Spencerovi), které Masaryk rozbírá v dalších kapitolách své práce, Kant jen nabývá významu. Ba i úlohu kantovství v současné době vidí Masaryk už zřejmě jinak než dříve, když napsal: »Na každý způsob každý, kdo porozumět chce proudění moderních myšlenek filosofických, vědeckých a literárních, Kantovy názory znát musí.«¹⁸

Co bylo příčinou změny Masarykova postoje ke Kantovi? Masaryk sám se to pokouší vysvětlit takto: »Mne filosofie Kantova, přiznávám se, s počátku odpuzovala. Ale když jsem se jím musel zabývat opět a opět, vida, jak se ho kolem mne dovolává kde kdo, smířil jsem se s ním. Nikoliv pro

učení ani pro metodu, ale poznal jsem, že jeho filosofie je nejopravdovější pokus uniknout Humeově skepsi . . .«¹⁸

Máme se smířit s tímto odůvodněním?

Že Masarykovi nešlo jen o »záhadu noetickou«, poznáme z kontextu. Masaryk rozbírá Kantův criticismus ve statích, které jsou věnovány náboženství, přesněji poměru vědy a filosofie k náboženství. Jde mu o důkaz, že »filosofie a věda (rozumí se filosofie a věda modernější) protináboženské nejsou . . .«²⁰ Chce ukázat, že boj vědy a filosofie s náboženstvím může oslabit pouze náboženství, zakládající se na zjevení, nikoli však to náboženství, které by chtěl zdůvodnit Masaryk: jakési náboženství, založené na vědecké pravdě a na přesvědčení, náboženství, které není v rozporu s rozumem. Taková náboženská víra je ovšem Masarykova fixe, snaží se ji však houževnatě obhájit. Proto k důkazu, že vědění nestojí proti víře, snaží se využít i Kanta, který se k tomu neobyčejně dobře hodí, neboť — jak říká Masaryk — »pro náboženství v tomto století učinil snad více než všichni jeho teologičtí odpůrci.«²¹ Masaryk ovšem i v tomto směru Kantovi leccos vytýká, zvláště — stejně jako v pracích z let osmdesátých — »osudnou dvojakost a neurčitost a polovičitost«²² o níž Masaryk píše: »V kritice čistého rozumu theoretického dokážeme, že idea boha je ilusí . . . platicí jen pro naše poznání . . ., v kritice čistého rozumu praktického dokážeme, že ta idea boha je objektivně oprávněná, že bůh skutečně jest, existuje . . . Je taková metoda vůbec možná?«²³ Všimněme si však dobře, co tu Masarykovi vadí; je to jen metoda, způsob Kantova dokazování, nikoli však samo přesvědčení, že vedle filosofie a vědy má platnost náboženství, vedle rozumu víra. A proto se i na Masaryka vztahuje to, co sám poznamenává o poměru mnohých (pozdějších) theologů ke Kantovi: »Vábila je opravdovost, s kterou Kant v náboženství ku platnosti přivádí mravnost, vábilo je jeho přiznání, že odklízuje vědění, aby udělal místo víře, a vábila je kritickost, s kterou se postavil proti mysticismu, do něhož zabředali romantikové . . .«²⁴

Domnívám se, že právě zde je třeba hledat jednu z příčin, proč Masaryk mění svoje stanovisko ke Kantovi. Masaryk si pomáhá Kantem, když zadržuje pro »moderního člověka« náboženství. A je třeba mnoho slov k důkazu, že i tu sleduje Masaryk cíle společenské, politické? Vzkřísit náboženství, upadající nejen mezi inteligenci, ale zcela přirozeně i v lidových vrstvách s formováním vědomí proletářského, které je povzbuzováno k nám pronikající ideologií socialismu — to není nic jiného než požadavek české buržoasie tehdejší doby.

3. A je také zcela jasné, že je to rovněž zájem vlastní společenské třídy, co přivádí Masaryka k tomu, aby čelil marxismu. Otázka sociální (1898), koncipovaná zřejmě téměř současně se statěmi právě probranými, vnáší však do Masarykova pojetí Kanta nové momenty, které potřebují dalšího objasnění. Masaryk tu Kanta kladně hodnotí, ba přijímá jej takřka bez výhrad. (Není bez zajímavosti, že buržoasní literatura o Masarykově poměru ke Kantovi Otázku sociální zcela opomíjí.)

Kantův pokus »zachránit z náboženství, co by se zachránit mělo«²⁵ staví Masaryk proti vědeckému atheismu marxistickému. »Kdežto však Goethe, Musset, Byron, Dostojevskij a stejně Kant a největší filosofické

hlavy po něm, pracují k náboženství nadpositivnímu, Marx náboženství prostě neguje — spokojuje se s revolučním atheismem. Ti Goethové a Kantové viděli lépe a dále . . .²⁶ Na mnoha místech v Otázce sociální Masaryk připomíná dále, že Kant »obracel filosofii k praxi«, což Masarykovi znamená (ve shodě s pojetím v buržoasní filosofii běžným) snahu obracet filosofii k ethice, nikoliv k praxi společenské. Chybí-li podle Masaryka marxismu právě ethika, tím více vyniká význam Kantův. Nejvíce se však rozrůstá obdiv Masarykův ke Kantovi všude tam, kde v Otázce sociální jde o marxistickou teorii poznání. Kantův kriticismus, k němuž měl Masaryk přece tolik výhrad, stává se tu něčím, čím má být dokazována »neudržitelnost« a »primitivismus« marxistického materialismu. (Na př.: »Engelsovi z Humea a Kanta vlasy nesešedivěly . . . filosofuje tak, jako by nebylo bývalo Humea a Kanta a jako by největší hlavy, od Platona počínajíc, až po Engelse, nebyly myslily.«)²⁷ Podle Masaryka má marxistický materialismus zcela nedostatečný základ gnoseologický a nedostatek kritičnosti po té stránce, t. j. málo Kanta. Proto se Masarykovi zvláště líbí, že to »poznávají a cítí mladší marxisté už dost živě«.²⁸ Jde tu však jen o teorii poznání? Masaryk si uvědomuje, že současně s tím jde i o sám filosofický základ marxismu, o materialismus: »Mladší marxisté vydávají heslo: Zpět ke Kantovi! Platí to také pro metafysiku? Pravděpodobně by návrat ke kritice Kantově způsobil také metafysickou revisi Marxova a Engelsova materialismu.«²⁹ Na konci Otázky sociální říká Masaryk již jasně: »Má-li skutečně nastat probuzení ze spánku ideologického, musí probouzející se vědomí a myšlení přestat zkoušku ohněm noetické kritiky — kriticism je však hrob materialismu.«³⁰ Ještě nikdy neposuzoval Masaryk Kanta a zvláště heslo: »Zpět ke Kantovi!« tak příznivě jako na konci devadesátých let v Otázce sociální. Nebylo-li mu po chuti, když bylo vytrubováno jeho německými kolegy, nadšeně je vítá, jakmile se ocitá v ústech »mladších marxistů«, t. j. revisionistů, o nichž se v Otázce sociální často pochvalně zmiňuje. Jakmile Masaryk pochopil, že kantianství je nejlepším prostředkem, jak přes teorii poznání »vyvracet« materialismus (t. j. i v ontologii) a tak bojovat proti marxismu — což se nyní stalo pro Masaryka nejdůležitějším úkolem ideologickým — mohl plně »ocenit« Kanta.

Kantovský revisionismus, který zvláště od druhé poloviny devadesátých let se stává bezmála oficiálním hlediskem II. internacionály, je theoreticky — a ostatně i prakticky — zajímavou paralelou masarykismu. Prohlížíme-li články orgánu německé sociální demokracie Die neue Zeit z let kolem přelomu století i jiné pozdější publikace revisionistů, zaujmou nás už tím, že v mnoha základních otázkách, zvláště pak pokud jde o teorii poznání, význam ethiky a úlohu náboženství, je jejich stanovisko s Masarykovým téměř totožné.

Po výpadech Schmidtových a Bernsteinových proti marxistické filosofii, soustřeďujících se zvláště na teorii poznání a cílících k »doplnění marxismu Kantem« (na něž odpovídal Plechanov a dílem i Mehring),³¹ hlásá návrat ke Kantovi v gnoseologii (a nejen v gnoseologii) Karl Vorländer, který se stává oficiálním ideologem německé sociální demokracie. Podle jeho názoru Marx a Engels Kanta špatně znali nebo nechápali, a proto »nemají teorii poznání«, což prý má kořeny už u Hegela. »Hegelově filosofii chybí . . .«, napsal ve spise »Kant und Marx« z roku 1911, »kritika

poznání, kterou široce odůvodnil již Kant a která byla pyšně odhozena jeho romantisujícími následovníky. Hegel a s ním všichni hegeláni, počítaje v to Marxe a Engelse, byli málo kritičtí v noetice.«³² Tyto věty by se mohly klidně číst v Masarykově Otázce sociální.

Týž Vorländer — stejně jako Bernstein a j. — snaží se také »prohlubovat« marxismus etikou, rovněž Kantovou. Podal-li prý Marx historicko-ekonomické zdůvodnění socialismu, je to jen »obsah«, který není ničím bez »tvůrčí formy«. A tuto »formu«, t. j. etické odůvodnění pro všechny doby a všechny případy, nepodal nikdo jiný než Kant. Bude-li takto doplněn Marx, »pochopíme ho lépe, než on chápal sám sebe«.³³ U Masaryka není ovšem licoměrná snaha předstírat, že stojí na půdě marxismu jako u Vorländera. V merituu věci však, totiž v tom, že socialismus musí být zdůvodněn mravně (historické odůvodnění prý nestačí), že toto zdůvodnění podává kantianismus, který svou etikou stojí nad marxismem, není mezi Vorländerem a Masarykem rozporu.

Podobně v názoru na náboženství není mezi Masarykem a kantovskými revisionisty zásadnějších rozdílů; zřejmě to vysvitne, srovnáme-li Masaryka na př. s představitelem nejpozdější etapy kantovského revisionismu, s austromarxistou Maxem Adlerem. Říká-li Masaryk, že »je a priori pravdě nepodobné, aby náboženství, jež dosud hrálo roli tak velkou, vůbec mohlo přestat a ustoupit pozitivistické vědě... je správnější... očekávat z nynější krise náboženské vývoj další a vyšší vývoj náboženství«,³⁴ Adler rovněž brání náboženství a je přesvědčen, že se náboženství bude dále rozvíjet. Socialismus je prý snahou o uskutečnění etického cíle, musí se opírat o víru, a proto se stává novou formou náboženství.³⁵

Příklady, které jsem uvedl, nechci snad prokazovat závislost Masarykovu na kantovských revisionistech nebo naopak. (I když se domnívám, že Masaryk jim děkuje za víc, než je v Otázce sociální na první pohled patrné.) Jde mi o něco jiného; chci tím podtrhnout, že masarykismus a revisionismus jsou jako ideologie zhruba stejného časového úseku ideologiemi stejně reakčními. Domnívám se, že názorová obdoba s revisionisty, shodný postoj v řadě klíčových otázek a stejně nepřátelský postoj k marxismu vůbec, tu jasně mluví o určení a funkci Masarykova filosofování. Ukazuje to, že Masaryk stál na obdobném ideologickém stanovisku jako revisionisté v Německu a jinde, a že se třídní role Masarykova názoru po této stránce příliš neliší od úlohy revisionismu.³⁶ Plechanovovi nechyběl hystrozrak, když v kritice Otázky sociální přirovnává Masaryka k Bernsteinovi.³⁷ Ostatně i Bernstein se hned v prvních státech, v nichž vyhlašuje revisionismus — *Probleme des Sozialismus, Neue Zeit 1897* — vedle K. Schmidta, syndikalisty Sorela, B. Croceho dovolává i Masaryka.

Přijímá-li Masaryk v Otázce sociální Kanta již bez výhrad, ve spise Rusko a Evropa (1913) dostupuje jeho ocenění Kanta vrcholu. Stačí zmínit se o tom stručně. Masaryk tu má Kanta téměř na každé stránce. Bylo by to paradoxní, neboť Kant v Rusku působil z německých filosofů snad nejméně, ale to je důvod pro Masaryka: je to chyba Ruska, že tu bylo »málo Kanta«. Kant je prý oporou proti mythu a mystice (ač ještě před lety Masaryk sklon k mythu Kantovi výtýkal), i proti pozitivismu (jímž rozumí Masaryk i materialismus), neboť obojí, mystika i pozitivismus, jsou podle Masaryka hrubě nekritické. Masaryk tu má však na mysli mnohem více než filosofii, což je pochopitelné při jeho idealistickém po-

hledu na dějiny. Pouze »kritickou« změnou idejí (což u Masaryka znamená revidi revolučních myšlenek a odklon od nich i od revolučního hnutí) může být Rusko »zachráněno«. Neboť »nekritický« je i »nihilism«, negace starého; jedině Kantem je možno překonat »nekritický revolucionism«. ⁹⁸ Jedině »kritický revisionism«, t. j. odklon od revoluce »spasí« Rusko. Čili: Kant proti revoluci. Jak vysoko ční teď Masarykovi Kant, může-li mu — jak se domnívá — pomoci proti tomu, co nejvíc nenávidí, proti revoluci.

Na poslední stránce knihy Masaryk vyznává, že prý teprve studiem Ruska, z ruské filosofie a literatury pochopil mimo jiné světodějný význam Kantův. I přes tato Masarykova slova nemohu se než domnívat, že se ono »pochopení« dostavuje už dříve a nikoliv z důvodů, o nichž píše Masaryk. Připraveno snahou zachraňovat náboženství, dochází plného uvědomení v okamžiku, kdy se Masaryk střetává s marxismem a tím s revolucí proti společnosti, kterou chce zachraňovat, v okamžiku, kdy vidí v revisionismu, opřeném o Kanta, zbraň proti marxismu a tím proti revoluci.

To však Masarykovi nevadí, aby při jiných příležitostech — jak ukazují některé zmínky jeho Světové revoluce (1925) — nesetřával v odmítání Kantova apriorismu a subjektivismu. ⁹⁹

Jaký závěr máme učinit z tohoto sledování vývoje Masarykova poměru ke Kantovi a kantovství?

Myslím, že i tento dílčí příspěvek k řešení Masarykova vztahu k buržoasním proudům a tradicím filosofickým — byť musel často zůstat jen na povrchu a spokojit se s náznakem — může vyznačit některé typické vlastnosti Masarykovy filosofie. Buržoasní literatura se snažila glorifikovat Masarykova »filosofičnost«. Činila to mimo jiné tím, že neobyčejně vyzvedala a přečeňovala jeho »stýkání a potýkání se« s Kantem. (To je pochopitelné, uvážíme-li, že v představě buržoasního filosofa je Kant filosof »nejfilosofičtější«.) Ale přesto se nám ukazuje, že i tento »filosofický« poměr Masarykův, vztah ke Kantovi a kantianství, utvářel se nikoli z »potřeb svébytně filosofických«, nýbrž byl určován potřebami a záměry politika a ideologa buržoasního. Podle těchto potřeb Masaryk přijímá nebo odmítá kantovskou a vůbec jakoukoli filosofii, podle těchto záměrů si vybírá tu nebo onu stránku, to nebo ono učení, heze zřetele na harmoničnost a důslednost svého názoru, který proto není nic jiného než názor eklektika. Platí-li pro jakéhokoli filosofa, že vyslovuje konec konců politické tendence své doby a své třídy, pro Masaryka to platí v takovém slupni, že to není nadsázka, označme-li jeho filosofii jako zdůvodňující přívěsek jeho praxe politické, praxe politika buržoasního.

POZNÁMKY

¹ Diskusní příspěvek z konference o Masarykovi a masarykismu, konané v roce 1954—1955 na brněnské filosofické fakultě.

² F. Rádl, Masaryk a Kant, Masarykův sborník I, 1925, str. 97—105; F. Pelikán, Masaryk a Kant, Vláda demokracie ve filosofii... 1925, str. 34—39; K. Vorovka, Několik poznámek ke sporům o Kanta, Ruch filosofický IV, 1924, str. 262—267; J. Tvrdý, Vlivy pozitivistické a Brentanovy na Masarykovy myšlenky o dějinách filosofie, Masarykův sborník I, 1925, str. 17—26; L. Rieger, Kant a česká filosofie, Česká mysl XXIX, 1935, str. 148—161.

- 3 Přetištěno v Mas. sb. I, 1925, str. 135—145.
- 4 Tamtéž, str. 137.
- 5 Versuch einer concreten Logik, 1887, str. 301.
- 6 Tamtéž, str. 256.
- 7 Mas. sb. I, 1925, str. 141.
- 8 Tamtéž, str. 139.
- 9 Cit. podle Rádra, str. 98.
- 10 Vysvitne to i z třídní charakteristiky, která bývá obyčejně připisována této filosofii: kantovství jako spekulativní revolta slabé německé buržoasie proti feudálům i ponížené smíření s nimi zároveň, reakce na francouzský materialismus XVIII. století; novokantovství jako kompromis, který uzavírá mnohem silnější německá buržoasie (zúčtovavší se svým liberalismem) s knížaty, vrchností a církví, reakce na přírodovědecký materialismus. Naproti tomu v této době — jak s edomnivám — není ještě ústředním problémem Masarykovým bojovat proti materialismu jako nepříteli hlavnímu.
- 11 Velmi kladný vztah ke Comteovi vysvítá z většiny Masarykových prací z osmdesátých let. Na př. v Atheneu I (1885) napsal: »... mínění se šíří, že je Auguste Comte neoriginálnější a snad i nejgeniálnější filosof našeho století a proto není nemístné při vzrůstajícím pro něho interusu upozorniti na spisy, jimiž studium pozitivné jeho filosofie se může pěstovati« (str. 54). Z posledních slov vyplývá, že Masaryk článek o Comteovi (Spisy A. Comta — více méně bibliografický přehled prací Comteových a výčet jeho vlivu v různých zemích) píše téměř programaticky, a to proto; aby i u nás se Comteova filosofie mohla více studovat. — I ostatní Masarykovy práce z této doby tak nebo onak prokazují kladný poměr ke Comteovi a jeho vliv. Nadto roku 1882 brání Masaryk po Durdíkové přednášce ve Filozofické jednotě Comtea (viz o tom Zd. Nejedlý, T. G. Masaryk, III, 1935, str. 12 a násl.). Masarykovo stanovisko ke Comteovi je kritičtější a zápornější teprve později. V českém vydání Konkrétné logiky (1885) se na př. praví o Comteovi ještě toto: »Lepšího pokusu o vědeckou filosofii posud nikdo neučinil: čím byl Aristoteles pro řeckou vědu, tím je Comte pro vědu modernou.« (§ 141). Totéž místo německého překladu (1887) však citovanou větu vypouští a nahrazuje ji slovy značně kritickými: »Diesem Positivismus mangelt... eine genügende erkenntnistheoretische Begründung, die mythische Verehrung der Exactheit macht ihn einseitig...« (§ 142, str. 302). Masaryk se tedy od Comteova pozitivismu distancuje až na konci osmdesátých let a zvláště pak — možno dodat — od let devadesátých. Ovšem názor, že Masaryk v osmdesátých letech — přesněji řečeno v jejich první polovině — je pro positivistskou orientaci comteovskou, není pozdějšími protipositivistickými výroky Masarykovými nijak otřesen.
- Kladné hodnocení anglického empirismu, jež Masaryk staví proti německému idealismu, je možno doložit z velmi pochvalné recence Meinongova spisu o Humeovi: »Nechceme zlehčovat novější filosofii německou pravice, že vývoj filosofie po Kantovi je pochybný. O školách Hegelově, Schellingově i Fichteově se to již uznalo, o soustavách jiných, Kantovy nevymýmajíc, dozrává se to vždy víc a více. Proč Němci ve filosofii zabředli v tak divnou směsici filosofie, theologie a nezdravého apriorismu, vykládati tu místa není; jen tolik chceme konstatovati, že vliv anglického empirismu na filosofii německou vždy blahodárný byl, jako již Leibniz ve psychologii poučován byl Lockem, Kant co dobrého má, ve veliké míře Humeovi má děkovati, a v době nejnovější anglický vliv dobře působil na Beneke.« (Atheneum I, 1884, str. 260). — Pro Masarykův příklon k anglickému empirismu svědčí i pražský habilitační návrh z roku 1882: »... není přívržencem žádné určité soustavy, nýbrž celkem empirickému směru oddán jest a moderní anglické filosofii, která v obor sociologie zasahuje, se blíží...« (Cit. podle Zd. Nejedlého, T. G. Masaryk, II, 1932, str. 297).
- 12 Této okolnosti si ostatně všiml již Zdeněk Nejedlý; Masarykův zájem o francouzskou a anglickou filosofii, jejichž »jménem vyíáhl do pole proti německé, Masarykovo přesvědčení, že jde o »lepší a pokrokovější filosofie, než byla německá«, vysvětluje Nejedlý tím, že jsou to filosofie již vyššího vývojového stadia kapitalismu. »To stadium se odráželo i v buržoasní literatuře a vědě francouzské i anglické, a to bylo to, co Masaryka zaujalo. Proti spekulativnosti opožděné německé buržoasie větší činnost a průbojnost anglické a francouz-

- ské buržoasie. Ale to byla přednost jen dobová a ještě problematická... I to nové, co k nám odtud kdysi bylo přineseno, ukázalo se záhy ne pokrokem, ale oporou reakce« (stať »Slovo o české filosofii«, sborník »Za kulturu lidovou a národní, 1953, str. 268).
- 13 O významu kritiky Kanta zleva a zprava, i o rozpornosti Kantovy filosofie viz V. I. Lenin, *Materialismus a empiriokriticismus*, zvl. kap. IV, č. 1 i na j. m.
- 14 Moderní člověk a náboženství, knižní vyd. 1954, str. 111.
- 15 Tamtéž, str. 91.
- 16 Tamtéž, str. 91.
- 17 Tamtéž, str. 108.
- 18 Tamtéž, str. 84.
- 19 Tamtéž, str. 84.
- 20 Tamtéž, str. 56.
- 21 Tamtéž, str. 56.
- 22 Tamtéž, str. 104.
- 23 Tamtéž, str. 103—105.
- 24 Tamtéž, str. 113.
- 25 Otázka sociální II, 1948, str. 94.
- 26 Tamtéž, II, str. 192.
- 27 Tamtéž, I, str. 83.
- 28 Tamtéž, I, str. 120.
- 29 Tamtéž, I, str. 289.
- 30 Tamtéž, II, str. 256.
- 31 První protiútok vedl Plechanov ve statích »E. Bernstein u. der Materialismus« (NZ XVI, 2, 1898, str. 540), »K. Schmidt gegen K. Marx u. Fr. Engels« (NZ XVII, 1, 1899, str. 153) a »Materialismus oder Kantianismus?« (NZ XVII, 1, 1899, str. 589, 626). Na Schmidtovu repliku (NZ XVII, 1, 1899, str. 324 a 697) odpovídá i Mehring v poznámkách ke svým »Aesthetischen Streifzügen« (NZ, XVII, 1, 1899, str. 283, 284), kde plně souhlasí s Plechanovovým odmítnutím hesla: »Zpět ke Kantovi!«. Ovšem kritika Plechanovova nebyla dost hluboká a zásudní. — Pro tuto slabost Plechanova a jiných obránců marxismu nebyl revisionismus theoreticky vyřízen až do Leninova vystoupení.
- 32 Srv. recenci Vorländerova spisu ve sb. Archiv K. Markse i F. Engelse, kn. I, Moskva 1924, str. 462 a násl.
- 33 Tamtéž.
- 34 Otázka sociální II, str. 192.
- 35 Srv. A. Schaff, *Vznik a vývoj marxistické filosofie*, Praha 1954, str. 156—158.
- 36 Tím samozřejmě nechci tvrdit, že Masaryk přímo patří mezi revisionisty, že je »českým revisionistou« a pod. Na druhé straně je však zřejmé — jak ukazují práce o dějinách českého dělnického hnutí — že právě Masaryk poskytl českému reformismu theoretickou výzbroj (srv. na př. Zd. Šolle, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století*, Praha 1951, str. 205). Masarykův vztah ke kantovskému revisionismu a revisionismu vůbec by stál za speciální rozbor theoretický, filosofický; tohoto poměru si zde všímám jen po těch stránkách, které jsou nutné s hlediska tematů.
- 37 Srv. G. V. Plechanov, *Soč.*, t. IX, Moskva—Petrohrad, 1923, str. 382: »... p. Masaryk se ve své »kritice« historických názorů Marxových velmi podobá... p. Eduardu Bernsteinovic.
- 38 Rusko a Evropa II, 1933, str. 694.
- 39 Pro úplnost by bylo třeba ještě uvést Masarykův podíl v t. zv. sporu o Kanta (srv. i J. Král, *Spor o Kanta*, Ruch filosofický IV, str. 241—262, tam i odkaz na příslušné polemické stati: Masarykovy příspěvky znovu přetištěny v Masarykově sborníku I, 1925, str. 135—156). Ale každý, kdo se prokoušal celým sporem, pozná, že tu nešlo o nic více než vlastně jen o Marešův výklad Kanta a že celá polemika byla jen bouří ve sklenici vody. Snad se z polemiky jeví Masaryk sympatičtější než Mareš, nové pohledy nebo změnu svého názoru na Kanta však nepodává. A zamyslíme-li se nad kořeny sporu, dostáváme se opět do politiky, do malicherného škorpení uvnitř buržoasního tábora.

ОТНОШЕНИЕ МАСАРИКА К КАНТИАНСТВУ

Статья ставит перед собой задачу показать формирование философии Масарика по отношению к одной из буржуазных философских традиций. Автор занимается также вопросом, чем именно было обусловлено отношение Масарика к кантианству.

В отношении Масарика к Канту и кантианству произошел коренной переворот. В работах восьмидесятих годов отрицает Масарик философию Канта и лозунг „обратно к Канту“ очевидно потому, что он старается защищать другую философскую ориентацию, более подходящую с точки зрения чешской буржуазии того времени; именно ориентацию на философию типа эмпиризма и позитивизма Милля и Конта. В своих трудах (90 годы) Масарик сначала продолжает критику кантианства (не заняв последовательно точки зрения критики „слева“ или „справа“, хотя он сам — идеалист). Однако объективистическое отношение к Канту позволяет ему оценивать в то время уже Канта и роль кантианства с более положительной точки зрения. Этот факт обусловлен прежде всего тем, что он принимает компромисс Канта между наукой и верой, стремясь здесь (статья „Современный человек и религия“) „спасти“ религию для „современного человека“. Масарик подкрепляет таким образом буржуазную идеологию, что еще более проявляется в его сочинении „Социальный вопрос“, где Кант принимается им почти полностью с целью применения его философии как средства борьбы против марксизма. Философию Канта противопоставляет Масарик марксизму именно в вопросах о теории познания, религии и этики, в которых взгляды его совпадают со взглядами ревизионистов-кантианцев. Дело не касается непосредственного влияния с той или другой стороны, а, в конце концов, сходной классовой и идейной позиции Масарика и ревизионистов-кантианцев. Чрезвычайно высокая оценка Канта Масариком ярче всего выступает в сочинении „Россия и Европа“. В России, по мнению Масарика, Кант служил бы лучшим оружием не только против мистицизма и позитивизма (к которому Масарик присоединяет и материализм), но мог бы непосредственно вмешаться в проблему развития общества и устранить „некритический революционизм“; значит — Кант должен был бы воевать против революции.

Чрезвычайно высокая оценка Канта Масариком была, следовательно, обусловлена стремлением Масарика „спасать“ религию. Полного значения достигает эта оценка тогда, когда Масарик, сталкиваясь с марксизмом и тем самым и с революцией против буржуазного общества, открывает в ревизионизме Канта оружие против марксизма и тем самым против революции. Отношение Масарика к Канту не создавалось, следовательно, на основании „нужд истинно философских“, как старались подчеркивать комментаторы о поклонники Масарика, а определялось нуждами и намерениями буржуазного политика и идеолога, несмотря на гармонию и последовательность собственного взгляда, не являющегося ничем другим, чем взглядом эклектика.

(Přeložila L. Orálková.)

MASARYKS VERHÄLTNIS ZUM KANTIANISMUS

Verfasser will die Entwicklung der Beziehungen von Masaryks Philosophie zu einer der bürgerlichen philosophischen Traditionen sowie die Gründe dieser Entwicklung aufzeigen.

Masaryks Verhältnis zu Kant hat eine ins Entgegengesetzte umschlagende Umwälzung erfahren. In seinen Arbeiten aus den 80er Jahren lehnt Masaryk Kants Philosophie als auch die Parole »zurück zu Kant« entschieden ab, offensichtlich weil er bestrebt ist, eine den ideologischen Bedürfnissen der tschechischen Bourgeoisie dieser Zeit besser entsprechende Orientierung auf die empiristisch-positivistische Philosophie Mills und Comtes durchzusetzen. In seinen Schriften aus den 90er Jahren setzt Masaryk diese Kritik des Kantianismus zuerst fort, ohne freilich — obzwar selbst Idealist — den Standpunkt der links- oder rechtsorientierten Kritik konsequent einzunehmen. Seine objektivistische Einstellung zu Kant macht es ihm

jedoch schon möglich. Kant als auch die Rolle des Kantianismus positiver zu bewerten. Das geschieht vor allem deshalb, daß er sich mit dem Kantschen Kompromis zwischen Wissen und Glauben hinweghilft, indem er hier (in den Abhandlungen *Der Moderne Mensch und die Religion*) bestrebt ist, die Religion für den »modernen Menschen« zu »retten«. Auf diese Weise festigt Masaryk die bürgerliche Ideologie, was noch offensichtlicher in seiner »Sozialen Frage« wo er Kant fast völlig vorbehaltlos akzeptiert, um ihn zu einem Kämpfer gegen den Marxismus zu stempeln, zu Tage tritt. Kant wird hier gegen den Marxismus besonders in den Fragen der Erkenntnislehre, der Religion und der Ethik ausgespielt, worin Masaryks Anschauungen mit denen der von ihm recht sympatisch angenommenen Kantschen Revisionisten übereinstimmen. Es handelt sich da nicht vielleicht um eine direkte Beeinflußung von der oder jener Seite, sondern um eine letzten Endes analogische Klassen- und Ideeneinstellung von Masaryk und den Kantschen Revisionisten. Masaryks Bewertung von Kant erreicht dann ihren Gipfelpunkt in dem Werke *Russland und Europa*: in Russland konnte Kant — nach Masaryk — nicht nur eine gediegene Waffe gegen den Mystizismus und Positivismus sein (worin Masaryk auch den Materialismus einschließt), sondern er konnte auch direkt in der gesellschaftlichen Entwicklung eingreifen und den »kritiklosen Revolutionismus« beseitigen: Kant sollte — in anderen Worten — gegen die Revolution kämpfen.

Masaryks aussergewöhnlich hohe Bewertung von Kant wurde also durch seine Bestrebungen vorbereitet, die Religion zu »retten«; diese Bewertung entfaltet sich völlig, sobald Masaryk auf den Marxismus und dadurch auch auf die Revolution gegen die bürgerliche Gesellschaft stiesst und im Kantschen Revisionismus eine Waffe gegen den Marxismus und damit auch gegen die Revolution erblickt. Masaryks Verhältniß zu Kant gestaltete sich also nicht aus irgendwelchen »autonom-philosophischen Bedürfnissen« — wie es bürgerliche Deuter und Bewunderer Masaryks zu betonen bestrebt waren, sondern es wurde durch die Bedürfnisse und Absichten des bürgerlichen Politikers und Ideologen bestimmt. Dies geschah ohne Rücksicht auf die Harmonie und Folgerichtigkeit der eigenen Anschauung, die daher nichts anderes ist als die Anschauung eines Eklektikers.

(Přeložil M. Beck.)